

УДК 347.633.1

Мельник Олександр Володимирович,

аспірант кафедри цивільного права

Національного університету «Одеська юридична академія»

МЕТА УСИНОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ: ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Постановка проблеми. Усиновлення є одним з найдавніших соціально-правових інститутів, що спрямований на забезпечення влаштування дитини, позбавленої батьківського піклування, у сім'ю на правах сина чи дочки. Задекларована мета усиновлення сьогодні – це максимальне забезпечення прав та інтересів дітей. Однак таке органічне поєднання мети усиновлення та прав дитини, що спостерігається на нинішньому етапі розвитку законодавства, є не аксіомою, а результатом довгого еволюційного шляху, який активно продовжується і зараз. Для ефективного прогнозування подальшого розвитку інституту усиновлення як механізму забезпечення прав дітей необхідним є дослідження основних історичних періодів його генези.

Стан дослідження проблеми. Проблематикою правового регулювання інституту усиновлення займалися такі вчені як: К.М. Глиняна, О.О. Грабовська, Ю.В. Деркаченко, Л.М. Зілковська, І.В. Ковальчук, І.М. Кузнєцова, Н.В. Лєтова, А. М. Нечаєва, В. О. Рясенцев, Т.А. Стоянова, та багато інших. Вивченню особистих немайнових прав дітей присвятили свої наукові праці такі вчені як: Ю.Ф. Беспалов, О.М. Калітенко, Б.К. Левківський, М.М. Малєйна, Е.Е. Мухамєдова, Л.А. Ольховик, О.О. Посикалюк, Л.А. Савченко, Р.О. Стефанчук, Н.О. Тємнікова, Ю.Ю. Черновалюк, та інші. Однак, наразі існує необхідність у проведенні спеціального історично-правового дослідження органічного розвитку мети усиновлення та пов'язаних із цим особистих немайнових прав усиновленої дитини.

Метою даної статті є дослідження мети усиновлення на різних історичних етапах, встановлення її взаємозв'язку із особистими немайними правами усиновленої дитини, а також виявлення тенденцій еволюції даних правових явищ у аспекті їх нерозривного поєднання.

Виклад основного матеріалу. Усиновлення як складне правове та соціальне явище зароджувалося та розвивалося під впливом загальноісторичних та національних реалій, рельєфно відбиваючи у собі характерні риси пануючої епохи. Крім того, як вказує О.М. Гюрджан, на становлення інституту усиновлення здійснювали вплив традиції, звичаї, а також релігійні, моральні та етичні норми, що діяли у суспільстві [1, с. 993]. Усиновлення завжди переслідувало певні цілі, обумовлені ступенем розвитку та соціально-економічними умовами життя суспільства.

У Вавилоні на підставі законів царя Хаммурапі (1792-1750 рр. до н.е.) широко практикувалося усиновлення. Як доводить професор Б. Тищик, це часто диктувалося бажанням залучити до складу сім'ї додаткові робочі руки, оскільки не кожен мав можливість купити раба [2, с. 49]. Зокрема, тогочасний законодавець захищав права не усиновленої дитини, а права усиновлювача: «Якщо людина усиновить малолітнього, яким нехтують, і виросте його, то такий вихованець не може бути витребуваний назад по суду» [3, с. 20]. Закони Ману (II ст. до н.е.–II ст. н.е.) теж містили у собі положення щодо усиновлення: «Кому природа не надала сина, може усиновити собі чужого з тим, щоб не припинялись могильні жертви» [4, с. 116]. Таким чином, на даному історичному етапі інститут усиновлення був спрямований на задоволення потреб та інтересів усиновлювача, що характеризувалось «використанням» дитини з економіко-господарською, династичною, генеалогічною чи ритуальною метою. Особисті немайнові права дитини у такому контексті знаходилися на периферії правового регулювання. Однак, деякі з них можна виокремити шляхом системного аналізу древніх пам'яток законодавства того часу. До найбільш суттєвих можна

і узаконених», змінилося розуміння усиновлення не лише як майнової угоди, але й як акту, що має моральне значення [9, с. 36]. Таким чином, акцент усиновлення дещо змістився у бік дитини та необхідності забезпечення її інтересів. Однак, разом з тим не можна не підкреслити, що держава та суспільство XIX століття однозначно робили вибір між правами дитини та святістю законного шлюбу на користь останньої. Узаконювати дітей було важче, а незаконнонароджені діти не могли бути усиновлені своїми батьками. Це вказує на збереження на початок XX століття ще досить сильного впливу церковно-релігійних норм на законодавство та суспільну думку. Права дитини знаходилися у підпорядкованому становищі, причому особисті немайнові права (на сімейне виховання, на прізвище, тощо) були менш захищені, аніж майнові. Якщо у візантійському періоді церква грала позитивну прогресивну роль як захисник інтересів дітей при усиновленні, то вже у кінці XIX століття зі зміною соціально-політичних, економічних та інших умов, її вплив мав консервативний характер та обмежував права дітей, що народилися поза шлюбом.

У радянський період інститут усиновлення зазнав два види діаметрально протилежного регулювання, що надало підстави А. В. Дьякову у найбільш умовному вигляді виділити два етапи його розвитку: 1) фактична відсутність законодавчого врегулювання процедури усиновлення (1917-1926 рр.); 2) відродження і активний розвиток законодавства про усиновлення (1927-1991 рр.) [10, с. 2]. Так, 22 жовтня 1918 року був прийнятий Кодекс законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право, яким заборонялось усиновлення «як класово вороже явище». Концепція піклування про дітей, позбавлених батьківського піклування, у післяреволюційний час характеризується популярною ідеєю про сімейне виховання як тимчасове явище, зумовлене лише труднощами моменту, на зміну якому прийде ні з чим не зрівнянне за своїми якостями суспільне виховання [7, с. 26]. Офіційно усиновлення було заборонене, тому що: а) воно могло сприяти розширенню кола осіб, які мали право на отримання трудового господарства; б) відкривало можливість для експлуатації праці малолітніх під виглядом усиновлення; в) передбачалося широке запровадження суспільного виховання [10, с. 2]. Абсолютна відмова від застосування механізму усиновлення у контексті усїєї еволюції даного інституту зіграла роль своєрідного лакмусу: заборона усиновлення, що діяла протягом семи років, емпірично продемонструвала власну недоцільність. Вказувалось, що до моменту прийняття шлюбно-сімейного кодексу 1926 року відпали соціально-

економічні умови відмови від усиновлення як правового інституту. Однак, Т. В. Ткаченко вважає, що це не зовсім так: відмову від усиновлення відкинула сама практика, і з цим законодавець був вимушений погодитися [11, с. 10].

Відповідно до положень Кодексу 1926 року усиновлення провадилося виключно в інтересах усиновленого, а також було не тільки турботою про матеріальне благополуччя дитини, але й про його належне трудове виховання, підготовку до суспільно корисного життя [4, с. 120]. Таким чином, метою усиновлення було *забезпечення належного виховання дитини*, яке у той історичний момент розумілось своєрідно. Усиновлення ставилося на службу державі, з метою виховання людей нового покоління, чого вимагала діюча політична система. Однак особисті немайнові права дитини не оминалися увагою законодавця. Так, у 1943 році було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про усиновлення», який наблизив відносини усиновлення до батьківських правовідносин, встановив положення, що сприяло збереженню таємниці усиновлення [11, с. 13]. У Кодексі про шлюб та сім'ю України від 20 червня 1969 року вже досить розгорнуто регламентувалися особисті немайнові права дітей, у тому числі й усиновлених. Норми, присвячені даним питанням, знаходились переважно у главі 10 «Особисті права та обов'язки батьків і дітей» та главі 14 «Усиновлення (удочеріння)» Кодексу.

Для доповнення картини комплексного аналізу становлення мети усиновлення цікавим є дослідження відповідних правовідносин у деяких інших правових культурах. Слід погодитися із О. М. Зайковою, що усиновлення вписане в контекст сімейної культури, пов'язане зі структурою сім'ї і тією роллю, яку вона виконує у суспільстві [12, с. 3]. Наприклад, в Англії взагалі не існувало інституту усиновлення до 1926 року, коли вимоги суспільного життя змусили змінити консервативне право та прийняти революційний на той час Закон про усиновлення дітей. Цим кроком фактично було здійснено перехід від безумовного пріоритету батьківських прав на дитину до можливості обмеження цих прав у інтересах дитини. Після цього принципового зламу інститут усиновлення в Англії почав швидко розвиватися. Наразі законодавством передбачено досить значний перелік обставин, що дозволяють компетентним органам передавати дитину на усиновлення без згоди батьків.

Незважаючи на загальну прогресивність законодавства США щодо усиновлення, у Законі штату Міннесота 1951 року законодавець перш за все намагався забезпечити інтереси усиновителів, оскільки передбачав можливість відмови від дити-

8. Пахман С.В. Обычное гражданское право в России / под. ред. и предисл. В.А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2003. – 736 с.
9. Нечаева А.М. Охрана детей-сирот в России (история и современность) / А.М. Нечаева. – М. : Дом, 1994. – 176 с.
10. Дьяков А.В. Развитие законодательства об усыновлении в период советского государства / А.В. Дьяков // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2013. – № 2. – [Электронный ресурс] Режим доступа: http://www.online-science.ru/m/products/law_science/gid409/
11. Ткаченко Т.В. Усыновление по российскому семейному праву : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т.В. Ткаченко. – Ростов-на-Дону, 1999. – 19 с.
12. Зайкова О.Н. Усыновление как социокультурное явление : автореф. дис. ...канд. юрид. наук : 24.00.01 / О.Н. Зайкова. – Ч., 2011. – 20 с.
13. Ригіна О. Загальні засади становлення та розвитку інституту усиновлення (удочеріння) у США / О. Ригіна // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 1. – С. 10-13.
14. Гражданское уложение Германии. Кн.1.– М. : Волтерс Клувер, 2006. – 816 с.
15. Рязанцев С.В. Эмиграция детей из России через канал международного усыновления / С.В. Рязанцев // Миграционное право. – 2008. – № 2. – С. 25-29.
16. Абраменко Г.И. Правовое регулирование усыновления в семейном законодательстве России : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г.И. Абраменко. – Ростов-на-Дону, 2003. – 21 с.
17. Батурина Н. И. Усыновление (удочерение) детей по российскому семейному праву : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Н. И. Батурина. – В., 2005. – 20 с.

Мельник Олександр Володимирович

**МЕТА УСИНОВЛЕННЯ У КОНТЕКСТІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ДИТИНИ:
ЕВОЛЮЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

У статті досліджується історично-правовий розвиток інституту усиновлення, проводиться аналіз поступової еволюції мети усиновлення. Вказується на принциповий зв'язок мети усиновлення на конкретному історичному етапі зі змістом особистих немайнових прав усиновленої дитини.

Ключові слова: усиновлення, особисті немайнові права, дитина, право на сімейне виховання, мета усиновлення.

Мельник Александр Владимирович

**ЦЕЛЬ УСИНОВЛЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ЛИЧНЫХ НЕИМУЩЕСТВЕННЫХ ПРАВ РЕБЕНКА:
ЭВОЛЮЦИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ**

В статье исследуется историко-правовое развитие института усыновления, проводится анализ постепенной эволюции цели усыновления. Указывается принципиальная взаимосвязь цели усыновления с содержанием личных неимущественных прав усыновленного ребенка.

Ключевые слова: усыновление, личные неимущественные права, ребенок, право на семейное воспитание, цель усыновления.

Melnik AlexandrVolodimirovich

**PURPOSE OF ADOPTION IN THE CONTEXT MORAL RIGHTS OF THE CHILD:
EVOLUTION AND PROSPECTS**

The historical and legal development of the institution of adoption, the analysis of the gradual evolution of the purpose of adoption is investigated in the article. The author points to the fundamental relationship of purpose of adoption with the content of the moral rights of the adopted child.

Key words: adoption, moral rights of the child, right to family education, purpose of adoption.